

# МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРИНЦИПИ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

**Бучинська Т.В.**

асистент кафедри правознавства

У всіх сферах діяльності держави та її органів завжди лежать певні принципи. Ще у Древньому Римі існувала сентенція «Принципи є найважливіша частина всього». Принципи є відправними положеннями про тлумаченні норм права, які слугують орієнтиром у нормотворчій діяльності.

Основні принципи міжнародного публічного права це юридично закріплені початки міжнародного публічного права. Вони являють собою найбільше загальне вираження і практику поведінки, яка встановилася, і взаємодії суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені в рамках міжнародних відносин.

Основні принципи міжнародного права закріплені в Статуті ООН (преамбула, статті 1 і 2). Розширювальне тлумачення основних принципів дається в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 році. У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаному в Гельсінкі 1 серпня 1975 року главами 33 європейських держав, керівниками США і Канади, міститься Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах[11, 89].

Принципи міжнародного публічного права виконують одночасно дві функції:

- 1) сприяють стабілізації всього комплексу міжнародних відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками;
- 2) закріплюють усе нове, що з'являється в практиці суб'єктів міжнародного права в рамках міжнародних відносин, і в такий спосіб сприяють їхньому розвитку.

До загальних принципів міжнародного публічного права належать принципи: принцип суверенної рівності держав (знайшов відображення у статті 1 Конституції України: «*Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава*»); принцип незастосування сили або загрози силою; принцип територіальної цілісності держав; принцип непорушності державних кордонів (стаття 2 Конституції України «*Суверенітет України поширюється на всю її територію. Україна є унітарною державою. Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою*»); принцип мирного вирішення міжнародних спорів; принцип невтручання у внутрішні справи; принцип загальної поваги прав людини (стаття 3 Конституції України «*Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком*

держави»); принцип самовизначення народів і націй; принцип співробітництва; принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Стаття 18 Конституції України закріплює, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримки мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства на основі загально визнаних принципів і норм міжнародного права».

Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1968 року кожен чинний договір обов'язковий для його учасників і повинний ними сумлінно виконуватися [4, ст.26]. Більш того, учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права в якості виправдання для невиконання ним договору.

Так, відповідно до Декларації про принципи міжнародного права 1970 року кожна держава зобов'язана сумлінно виконувати зобов'язання, прийняті нею відповідно до Статуту ООН,

Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань поширюється тільки на дійсні угоди. Це значить, що розглянутий принцип застосовується тільки до міжнародних договорів, укладеним добровільно і на основі рівноправності.

У якості самостійного принцип поваги прав людини був сформульований у Заключному акті НБСЄ 1975 року. У аналізованій галузі ухвалений ряд найважливіших актів, до яких відносяться: Загальна декларація прав людини 1948 року і два Пакти про права людини 1966 року, один — про цивільні і політичні права, інший — про економічні, соціальні і культурні права. Був укладений ряд Конвенцій, з конкретних аспектів: про попередження злочину геноциду і покарання за нього (1948 рік), про ліквідацію усіх форм расової дискримінації (1966 рік), про ліквідацію усіх форм дискримінації у відношенні жінок (1979 рік), про права дитини (1989 рік) та ін. Затвердження в міжнародному праві принципу поваги прав людини вносить зміни в саму концепцію сучасного міжнародного права.

Відношення держави до свого населення стає об'єктом уваги міжнародного співтовариства. Держави беруть на себе зобов'язання додержуватися історично досягнутих стандартів прав людини, оскільки від цього залежать і міждержавні відносини. Міжнародне право враховує важливий аспект взаємозв'язку внутрішнього і міжнародного життя держав. У статті 3 Конституції України закріплено, що «права і свободи людини і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Затвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Кожна держава має суверенну владу видавати норми, що визначають права й обов'язки своїх громадян. Проте реалізація цієї влади повинна відбуватися в рамках міжнародного права. Міжнародний контроль у цій галузі не суперечить принципу невтручання,

На відміну від інших принципів міжнародного права, принцип поваги прав людини займає центральне становище й у національному праві.

Аналіз міжнародних актів дозволяє виділити такі основні положення принципу поваги прав людини:

1) визнання гідності, властивої всім членам людської родини, а також їх рівних і невід'ємних прав є основою свободи, справедливості і загального миру;

2) кожна держава зобов'язана сприяти шляхом спільних і самостійних дій загальній повазі і дотриманню прав людини й основних свобод відповідно до Статуту ООН;

3) права людини повинні охоронятися владою закону, що забезпечить національний мир і правопорядок, людина не буде змушена вдаватися в якості останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення;

4) держава зобов'язана шанувати і забезпечувати всім, хто знаходиться в межах її юрисдикції, особам права і свободи, визнані міжнародним правом, без будь-якої різниці, як

то: у відношенні раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, станового або іншого становища;

5) кожна людина несе обов'язки стосовно інших людей і того суспільства і держави, до яких вона належить;

6) держава зобов'язана прийняти законодавчі й інші заходи, необхідні для забезпечення міжнародно визнаних прав людини;

7) держава зобов'язана гарантувати будь-якій особі, права якої порушені, ефективні засоби правового захисту;

8) держава зобов'язана забезпечити право людини

10) знати свої права і поступати відповідно до них.

Відповідно до статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Також у Конвенції закріплено, що кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою. В Україні зазначений принцип реалізовано у Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»

Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Необхідним також є проведення аналізу та співвідношення принципів побудови української правової системи у співвідношенні із принципами права Європейського Союзу.

Проблемами принципів права в Україні та в країнах ЄС займалось рад вчених, зокрема: Грицяк І.А., Горбатенко В.П., Колодій А.М., Кернз В., Скакун О.Ф., Стрельцова О.В., Татам А., Жукевич І.Ф. та інші. [10].

Так, принципи права ЄС – це основні засади цієї правової системи, які визначають зміст правотворчої, правозастосовної і правоохоронної діяльності Союзу в цілому і його держав-членів

Принципи права ЄС розділяються на функціональні і загальні. До функціональних принципів відносяться принцип верховенства права ЄС і принцип прямої дії права ЄС.

1) Принцип верховенства права ЄС означає пріоритет норм права ЄС над нормами національного законодавства держав-членів, норми національного права держав-членів не повинні суперечити нормам права ЄС.

2) Принцип прямої дії права ЄС означає безпосереднє застосування права ЄС на території держав-членів, дія норм права ЄС без якої-небудь трансформації в правопорядок держави-члена. Дані принципи були вироблені практикою Суду шляхом тлумачення установчих документів організації.

До загальних принципів права ЄС належать принцип охорони прав і свобод особистості, принцип правової визначеності, принцип пропорційності, принцип недискримінації, принцип субсидіарності, а також низка процесуальних принципів.

1) принцип субсидіарності – Союз зобов'язаний діяти в межах своїх повноважень для досягнення цілей ЄС, а в сферах де він не наділений компетенцією мають діяти національні органи.

2) принцип пропорційності – засоби, які використовуються органами ЄС не мають виходити за рамки дій, які необхідні для реалізації цілей договору.

Принципи права ЄС встановлюють загальний правовий режим типу європейської інтеграції та її організаційно-правові основи. Вони являють собою, як правило, договірні, багатосторонні, безстрокові, загальнорегулятивні, імперативні норми, що мають вищу юридичну силу.

Що стосується принципу пропорційності, то у найбільш загальному вигляді принцип пропорційності вимагає, щоб захід, який вживається державою, був пропорційним меті цього заходу. Даний загальний принцип права походить з принципу верховенства права та загалом з концепції ліберальної демократичної держави, і спрямований на захист прав та інтересів громадян *vis-à-vis* державної влади, вимагаючи, щоб державне втручання через прийняття та застосування правових актів відповідало своїй меті.

Принцип пропорційності при застосуванні судом стосується, як правило, законодавчих обмежень прав та свобод та має такі складові елементи:

1) визначення наявності чіткого та прямого зв'язку між обмеженням у законі та метою, що переслідується;

2) можливе обмеження має бути найменшим (прав та свобод), тобто суд з'ясовує те, чи існують інші заходи, які є менш обтяжливими для цих прав та свобод;

3) наслідки заходів, які обмежують реалізацію цих прав та свобод, не повинні бути надмірними й мають досягати мети, що переслідується.

Професор Д. Шварц, виходячи з аналізу німецького прецедентного права, визначає такі складові цього принципу: 1) відповідність — державні повноваження повинні реалізовуватися у спосіб, що максимально прилаштований для досягнення цілі, яка передбачається та для досягнення якої це повноваження було надано; 2) необхідність — реалізація державного повноваження повинно бути необхідним для досягнення відповідної цілі; 3) пропорційність у вузькому сенсі — реалізація державного повноваження не повинна покладати непосильний тягар або спричиняти шкоду іншим легітимним інтересам, що є диспропорційним, незважаючи на важливість досягнення цілі. У частині 3 статті 14 Основного Закону ФРН прямо передбачена можливість застосування принципу пропорційності при визначенні обмежень на право власності: «Відчуження власності допускається тільки в цілях загального блага. Відшкодування визначається на підставі справедливого врахування інтересів суспільства та зацікавлених осіб». [12]

Показовою щодо застосування принципу пропорційності є справа "Гентрих проти Франції".

Рішення про здійснення права на купівельний привілей не може вважатися легітимним за відсутності змагального судового розгляду за принципом рівності сторін, у якому можливе обговорення питання заниження ціни, а отже, й позиції адміністрації; всіх цих складників не дотримано у справі, що розглядається.

Щоб оцінити пропорційність втручання, Суд бере до уваги ступінь захищеності від самоуправства як наслідку застосованої в цій справі процедури.

Суд вважає, що необхідно також розглянути питання пропорційності з огляду на ризик, якого зазнає кожний покупець через можливість здійснення щодо нього права на купівельний привілей, а отже, покарання шляхом позбавлення його власного майна з єдиною метою - запобігти можливому заниженню продажної ціни

Суд вважає, що, ставши випадково жертвою здійснення права на купівельний привілей, заявниця "зазнала надмірного особистого обвинувачення", яке могла б виправдати

лише можливість, у якій їй було відмовлено, успішно заперечити захід, вжитий стосовно неї, а отже - було порушення "справедливої рівноваги, що має існувати між захистом права власності і загальними інтересами"[8].

Дещо схоже до принципу пропорційності можна знайти навіть у тексті Конституції Пилипа Орлика 1710 року: «Подібно до того, як Ясновельможному Гетьману з обов'язку його уряду належить керувати й наглядати за порядком щодо всього Війська Запорозького, так саме він повинен пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладати надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог, бо підштовхнуті ними (люди), залишивши свої домівки, відходять, як правило, до чужих країв за межі рідної землі, аби полегшити подібні тягарі і шукати життя кращого, спокійнішого і легшого». «Надмірні тягарі, утиски та вимоги», про що йдеться у цій конституції, можна назвати також непропорційними обмеженнями на основні права та свободи.

Принцип пропорційності був передбачений попередніми проектами Конституції України, зокрема, статтею 59 проекту Конституції України в редакції від 26 жовтня 1993 року: «Конституційні права і свободи особи не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених цією Конституцією і прийнятими на її основі законами, з метою захисту прав і свобод інших осіб, охорони здоров'я та громадської безпеки.

Вперше за свою історію до принципу пропорційності звернувся Конституційний Суд України у рішенні по справі про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу від 7 липня 2004 року, де Суд визнав положення абзацу другої частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту», що встановлюють вікові обмеження до 65 років, неконституційними. Суд у §1 4.2 цього рішення визнав, що «при будь-яких можливих цілях, які можуть впливати із Закону, встановлене обмеження не може бути визнане виправданим, обґрунтованим та справедливим. Принаймні є менш обтяжливі шляхи досягнення цих цілей, ніж автоматичне безпідставне позбавлення громадян можливості брати участь у балотуванні на посаду керівника вищого навчального закладу при досягненні шістдесятип'ятирічного віку». Тобто суд почав формувати стандарти застосування цього принципу.

Повним чином це проявилось у пункті 4.2 рішення у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року за № 15-рп/2004, де Суд вперше назвав цей принцип принципом пропорційності: «Однак правова держава, вважаючи покарання, передусім, виправним та превентивним засобом, має використовувати не надмірні, а лише необхідні та зумовлені метою заходи. Обмеження конституційних прав обвинуваченого повинно відповідати принципу пропорційності: інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки у разі адекватності соціально обумовленим цілям».

Кодекс адміністративного судочинства України також визначає принцип пропорційності як основу адміністративного судочинства. Так, згідно з пунктом 8 частини третьої статті 2 цього Кодексу адміністративні суди у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони пропорційно, зокрема, з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія).

Україна як демократична правова держава теж визнає пріоритет міжнародного права над національним і як суб'єкт міжнародних відносин вона зобов'язана дотримуватись норм і принципів міжнародного права.

Остаточно врегульовано проблему співвідношення міжнародного й національного права статтею 9 Конституції України 1996 року. Вона проголошує: «Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України».

Статті 9 та 18 Конституції гарантують виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань і повагу до загальновизнаних принципів та норм міжнародного права як на міжнародному, так і на національному рівнях. Ці настанови цілком відповідають одному з основних принципів міжнародного права – принципу сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, закріпленому в Статуті ООН, Віденських конвенціях про право міжнародних договорів 1969 та 1986 років, Декларації про принципи міжнародного права 1970 року та низці інших загальновідомих міжнародних документів.

А щодо судової практики застосування норм міжнародного права, то вона поділяється на дві частини – судову практику Конституційного Суду України та судову практику судів загальної юрисдикції, зокрема діяльність Верховного Суду.

Конституційний Суд вирішує й інші питання. Так, у мотивувальній частині рішення КС у справі за конституційним зверненням громадян України щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України, зокрема, зазначається: «Частина перша ст. 55 Конституції України відповідає зобов'язанням України, які виникли, зокрема, у зв'язку з ратифікацією Україною Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Рим, 1950 р.), що згідно зі ст. 9 Конституції України «є частиною національного законодавства України» [1].

Пленум Верховного Суду України в п. 4 Постанови № 9 від 01.11.1996 р. наголосив: «Виходячи з положень ст. 9 Конституції України про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, суд не може застосувати закон, який регулює правовідносини, що розглядаються, інакше як міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України».

### Література

1. Конституція України від 28.06.1996 (із змінами та доповненнями) // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
2. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду// Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
3. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відношень та співробітництва між державами у відповідності зі Статутом Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970 // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
4. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969 // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
6. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
7. Кодекс адміністративного судочинства України // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 22.09.1994 «Гентрих проти Франції» // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
9. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 № 15-рп/2004 «У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання)» // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН».
10. Жукевич І.В. «Принципи права Європейського Союзу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://azov-cademy.ucoz.org/publ/stati\\_i\\_nauchnye\\_publicacii\\_articles\\_science/principi\\_prava\\_evropejskogosojuzu\\_i\\_v\\_zhukevich/1-1-0-126](http://azov-cademy.ucoz.org/publ/stati_i_nauchnye_publicacii_articles_science/principi_prava_evropejskogosojuzu_i_v_zhukevich/1-1-0-126).

11. Тимченко Л. Д. Міжнародне право : підручник / Л. Д. Тимченко, В. П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с.
12. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні // Монографія. - К.: Реферат, 2007. - 640 с [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://e-pidruchniki.com/content/702\\_243Princip\\_proporciinosti.html](http://e-pidruchniki.com/content/702_243Princip_proporciinosti.html).